

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

*М.Паращевін,
кандидат соціологічних наук*

ЧИ ПЕРЕБУВАЄ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ПІД ЗАГРОЗОЮ?

Однією з основних сфер, вплив на які глобальних процесів привертає увагу дослідників, є сфера культури (культури в широкому сенсі як комплексу притаманних даному суспільству норм, звичаїв, традицій, світогляду, цінностей, способу життя). Існують різні підходи до розгляду взаємодії глобальних процесів і культури. Деякі дослідники розмірковують про зіткнення автохтонних культур із глобальними процесами і його наслідки. Інші вважають, що ми вже можемо говорити про певну глобальну культуру, яка поширюється (або намагається поширитися) на весь світ, підкоривши й асимілювавши інші культури.

Загалом існують три основні підходи до цієї проблеми. Перший полягає у твердженні, що глобалізація західних ЗМІ, фільмів, музики, мистецтва, телевізії, інших культурних продуктів веде до зникнення локальних національних культур і утворення єдиної глобальної культури, яка має яскраво виражене обличчя західної масової культури. Причому ті, хто стоїть на цій позиції, поділяються на тих, хто підтримує таке майбутнє, вважає його цілком нормальним і прийнятним і навіть позитивним для подальшого розвитку людства, і тих, хто вважає такий стан

наслідком “культурного імперіалізму” західних країн, який матиме руйнівні наслідки для існуючих націй і світу загалом.

Прибічники другого підходу, навпаки, вважають, що спроби створення глобальної культури зазнали краху, а автохтонні культури цілковито зберігаються. Західна глобалізація, на їх думку, викликає ворожу реакцію місцевих культур, що має наслідком локалізацію замість справжньої глобалізації. Нарешті, третя група дослідників дотримується “золотої середини”, доводячи, що в сфері культури наявні як елементи глобалізації, так і локалізації, що місцеві культури, перебираючи деякі елементи потенційної глобальної культури, зберігають свою самість.

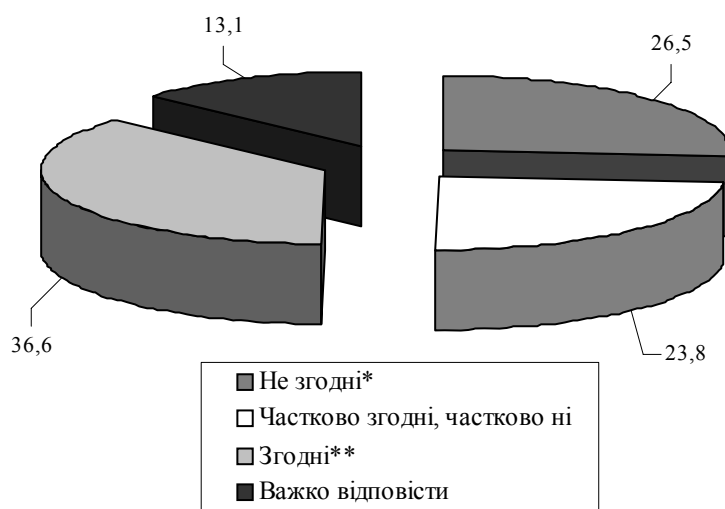
Тож загалом можна зауважити, що те, як на сферу культури впливають глобальні процеси, часто є об’єктом гострої критики як зліва, так і справа, як з боку ліберальних мислителів (які вбачають у глобалізації західної культури загрозу культурному різноманіттю і свободі особистості), так і з боку консерваторів і фундаменталістів (які посиляються на існування загрози для традиційних, фундаментальних цінностей з боку глобальних процесів). Ці різні погляди широко транслуються як через спеціалізовані видання, так і через масові інформаційні канали. Тобто пересічні громадяни стикаються з цими протилежними підходами, погоджуються чи не погоджуються з ними, приймають чи не приймають той або інший бік у дискусії щодо цього питання. Соціологічні опитування дають змогу зафіксувати деякі складові характерного для масової свідомості уявлення про наслідки глобальних процесів для національних культур, і в статті представлено наявні на сьогодні дані з цього питання. Скористаємося результатами опитування “Європейського соціального дослідження” 2005 і 2006 рр.

Як уже зауважувалося, серед дослідників існує думка, що сучасні глобальні процеси в культурній сфері визнача-

ються насамперед експансією західної культури і способу життя. І в омнібусі–2007 респондентам ставилося пряме запитання: чи згодні вони із тим, що вплив Заходу загрожує нашим культурним традиціям і цінностям. Серед усіх опитаних з подібним твердженням тією чи іншою мірою (повністю або радше) погодилися трохи більше третини опитаних (36,6%), тоді як 26,5% більшою чи меншою мірою не погодилися, а 23,8% були в чомусь згодними, а в чомусь – ні. Решта ж не змогла визначитися (рис. 1).

Рисунок 1

Міра згоди із твердженням, що вплив Заходу загрожує нашим культурним традиціям і цінностям (2007, N=1796, %)

*Об'єднані ті, хто відповів "рішуче не згоден" і "радше не згоден"

**Об'єднані ті, хто відповів "радше згоден" і "повністю згоден"

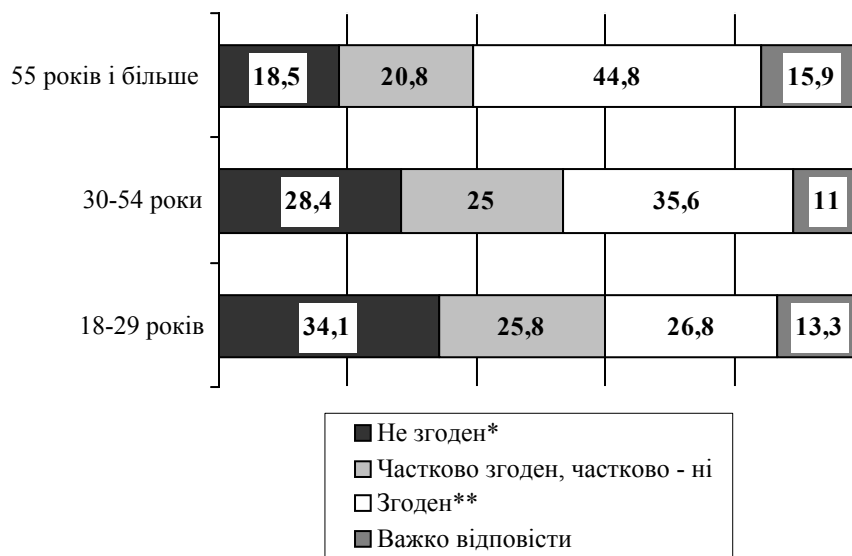
Отже, бачимо чималу перевагу тих, хто все ж таки вбачає загрозу від існуючих на сьогодні способів контакту між нашими традиціями та цінностями і цінностями західної

культури (адже до тих, хто вбачає подібну загрозу, можна зарахувати і тих опитаних, хто частково погодився із наведеним твердженням). Тобто загалом трохи менше 2/3 населення України (60,4%) тією чи іншою мірою відчуває загрозу від культурної експансії Заходу. Але з одного цього запитання неможливо визначити, якою мірою відповіді респондентів зумовлюються власним досвідом, а якою – впливом інформації ззовні. Тож ми не можемо визначити, чи сформувалася відповідна думка у результаті власних міркувань, чи вона є наслідком отримання переконливої для людини інформації від тих чи інших джерел. Водночас слід брати до уваги, що крайні оцінки давали досить мало респондентів: категорично згодними з наведеним твердженням виявилися 16,4% опитаних, а категорично з ним не згодні 10,2%. Тобто навіть серед тих, хто вбачає у західних культурних впливах загрозу, переважають скоріше помірковані уявлення.

При цьому можна спостерігти чіткі відмінності в позиціях респондентів різного віку. Значно менш скептично щодо загрози від західної культурної експансії налаштовані молоді люди, тоді як найбільше занепокоєними є особи пенсійного віку. Зокрема, якщо серед респондентів віком до 30 років не згодними із твердженням, що вплив Заходу загрожує нашим культурним традиціям і цінностям, виявилися 34,1%, а згодними – 26,8%, то серед осіб віком 55 років і більше це співвідношення становить вже 18,5% і 44,8% відповідно. Особи середнього віку за цим розподілом знаходяться десь посередині: серед них частка згодних більша, ніж серед молоді (35,6% проти 26,8%), але менша, ніж серед осіб старшого віку і, відповідно, частка не згодних є меншою, ніж серед молоді (28,4% проти 34,1%), але більшою, ніж серед осіб старшого віку. Тобто можна говорити про тенденцію, коли рівень скептичності щодо впливу Заходу на нашу культуру зростає мірою збільшення віку респондентів (рис. 2).

Рисунок 2

Міра згоди із твердженням, що вплив Заходу загрожує нашим культурним традиціям і цінностям залежно від віку респондентів (2007, N=1796, %)

*Об'єднані ті, хто відповів "рішуче не згоден" і "радше не згоден".

**Об'єднані ті, хто відповів "радше згоден" і "повністю згоден".

Вікові відмінності в даному разі виявилися основними, оскільки за багатьма іншими параметрами (між чоловіками і жінками, респондентами з різним рівнем освіти, вірними православних конфесій, греко-католиками і нерелігійними) значущих відмінностей немає.

Крім вікових, деякі відмінності наявні лише між мешканцями міст та сіл, і полягають вони в тому, що серед городян дещо більшою є частка не згодних із запропонованим твердженням (29,3% проти 20,6% серед селян), тоді як серед селян більше тих, хто частково згоден, а частково – ні, і тих, хто не зміг визначитися. А от частки згодних із фактом

негативного впливу Заходу на нашу культуру серед селян і городян статистично не відрізняються. Тобто загалом можна вважати, що городяни з цього приводу налаштовані дещо спокійніше, ніж селяни.

Водночас, якщо порівнювати не лише городян і селян загалом, а й городян і селян різних вікових когорт, то стає зрозуміло, що зазначені відмінності формуються респондентами різного віку. Зокрема, більшу частку незгодних із запропонованим твердженням серед городян забезпечують молоді люди, оскільки між городянами і селянами 30–54 років і городянами і селянами 55 років і старшими таких відмінностей вже немає. Тобто міська молодь менш критично ставиться до можливої загрози для наших культурних традицій з боку Заходу порівняно із сільською молоддю, хоча серед обох груп молоді все ж таки переважає думка, що особливої загрози з Заходу для наших традицій немає. Також виявилось, що критичніше налаштовані люди старшого віку, які проживають у містах, тоді як серед старших селян більше невизначених і тих, хто в чомусь погодився із запропонованим твердженням, а в чомусь – ні.

Відчуття чи невідчуття загрози західної культури не обов'язково заважає відчуттю близькості до цінностей західних, а чи східнослов'янських країн. У опитуванні 2007 року містилося запитання, де респонденти мали визначитися із тим, традиції, цінності і норми яких країн є найближчими до їхніх власних – чи західноєвропейських, чи східнослов'янських країн. Виявилось, що 10,8% тих, хто погодився із наявністю загрози для нашої культури з Заходу, водночас визнав, що для нього ближчими є традиції та цінності країн Західної Європи, а ще 28,8% не змогли визначитися, тобто не співвіднесли свої цінності ані із західними, ані із східнослов'янськими. Можна припустити, що для цих осіб західна загроза нашим культурним традиціям принаймні не є очевидною.

Для визначення ставлення населення України до наслідків контактів нашої культури з іноземними культурами можна скористатися й даними, що містяться в Європейському соціальному дослідженні 2005 і 2006 рр. Ці дані пов'язані з оцінкою культурних наслідків міграційних процесів.

Однією зі складових сучасних глобальних процесів є активізація міграцій населення між країнами. Нерівномірність економічного розвитку та умов життя в різних країнах, зростання можливостей територіального пересування дещо стимулюють переїзд людей з однієї країни до іншої. Наслідками масштабних контактів різних культур можуть бути як їх взаємозбагачення, так і культурні конфлікти, оскільки новоприбулі вже соціалізовані на основі інших культур (мусульманської, китайської, африканської тощо). Часто мігранти намагаються не асимілюватися до культури нового місця проживання, а зберігати свою первинну культуру як основу своєї ідентичності й захисту від незрідка ворожого нового соціального середовища. При цьому острівці інших культур можуть впливати на місцеву культуру, вносячи в неї щось нове. Звичайно, ставлення місцевих жителів до подібних процесів може бути дуже неоднозначним – від позитивного чи нейтрального до вкрай ворожого.

Для з'ясування сприйняття населенням країн-реципієнтів можливого впливу мігрантів на місцеві культури в Європейському соціальному дослідженні ставилося запитання, чи збагачує поява іноземних мігрантів культуру країни-реципієнта, а чи такі контакти є загрозою для цієї культури, підривають її.

В опитуваннях і 2005, і 2006 років респондентам пропонувалося оцінити наслідки перебування мігрантів для культури своєї країни за 11-бальною шкалою (від 0 до 10), де нуль означав, що респондент абсолютно переконаний, ніби культурне життя країни підривається напливом

людей з інших країн, а 10 – ніби респондент абсолютно переконаний, що від появи у країні іноземців її культурне життя збагачується. Відповідно, проміжні бали означали різну міру наближення до першої чи другої позиції.

Наведену шкалу можна перетворити на 5-бальну, визначивши різну міру впевненості в тій чи іншій позиції. Зокрема, можна вважати, що:

- респонденти, які обрали бальні оцінки 0 або 1 є повністю згодними із твердженням про руйнівні наслідки присутності в країні мігрантів;

- респонденти, які обрали бальні оцінки 2 або 3, є скоріше згодними із тим, що вплив мігрантів на культурне життя країни є негативним;

- респонденти, які обрали бальні оцінки 7 або 8, є скоріше згодними із тим, що вплив мігрантів є позитивним;

- респонденти, які обрали бальні оцінки від 9 до 10 є повністю згодними із твердженням, що наявність у країні мігрантів збагачує культурне життя цієї країни;

- респонденти, які обрали бальні оцінки від 4 до 6 розташовуються посередині між цими позиціями і визнають як негативні, так і позитивні моменти.

Базуючись на цій порядковій 5-бальній шкалі відповіді на запитання можна агрегувати у вигляді середнього балу. І якщо загалом по масиву середній бал для даного запитання перевищує 3, то це означає, що більша частина населення тієї чи іншої країни, де відбувалось опитування (або тієї чи іншої виділеної групи), позитивно оцінює наслідки приїзду іноземців. Якщо середній бал є меншим ніж 3, то переважають негативні оцінки. Якщо ж середній бал дорівнюватиме 3, то це означатиме, що оцінки населення розділилися приблизно порівну, і частки тих, хто згодні із наявністю позитивних чи негативних наслідків перебування мігрантів практично врівноважуються.

В опитуванні 2005 р. загалом по Україні середній бал для цього запитання становив 2.96. Тобто серед українсь-

ких респондентів, які змогли визначитися (а таких було 86,2%), помітний невеликий ухил у бік тих, хто негативно оцінив вплив мігрантів на наше культурне життя. Зокрема, якщо подати дані у відсоткових співвідношеннях, то 32,3% з тих, хто визначився, обрали варіанти, пов'язані із фіксацією негативного впливу, тоді як позитивний вплив відмітили 28,2%, а 39,5% обрали проміжні варіанти (тобто визнавали як руйнівні, так і позитивні наслідки). І такі оцінки радше стосуються мігрантів з країн Африки та Сходу, оскільки саме з цими мігрантами в повсякденному житті стикається наше населення.

Результати відповідей на аналогічне запитання в Європейському соціальному дослідженні, проведеному у грудні 2006 р., мало відрізнялися від попередніх – загалом по масиву серед респондентів, які змогли визначитися (таких у 2006 р. було трохи більше, ніж у 2005 р., а саме 88,5%), середній бал для даного запитання становив 2.86. У відсотковому співвідношенні 35,4% з тих, хто визначився, обрали варіанти, пов'язані із фіксацією негативного впливу, позитивний вплив відмітили 26,1%, а 38,5% обрали проміжні варіанти.

Причому в опитуванні 2005 р. за даним показником Україна опинилася на одному з останніх місць серед 24 досліджених європейських країн (табл. 1). Найвищі показники фіксувалися серед населення Фінляндії (середній бал 3.82), Швеції (середній бал 3.79) та Ісландії (середній бал 3.71). І загалом у більшості країн (17 із 24) середній бал для цього запитання був більшим ніж 3. А Україна опинилася в групі, де цей середній бал був меншим ніж 3 (крім України, до цієї групи потрапили Велика Британія, Словенія, Естонія, Португалія, Чехія та Греція).

Звичайно, можна припустити, що позиція населення тієї чи іншої країни в цьому питанні залежить від масштабів контактів з мігрантами. Найвищі оцінки фіксувалися в північних країнах, у яких масштаби міграції є незначними. Також на оцінки можуть мати вплив відносини із

Таблиця 1

**Оцінка впливу мігрантів на культурне життя
представниками різних країн (2005, середні бали)**

<i>Країна</i>	<i>Середній бал</i>	<i>Країна</i>	<i>Середній бал</i>	<i>Країна</i>	<i>Середній бал</i>
Фінляндія	3.82	Норвегія	3.34	Франція	3.05
Швеція	3.79	Ірландія	3.33	Велика Британія	3.0
Ісландія	3.71	Нідерланди	3.31	Словенія	2.99
Люксембург	3.6	Німеччина	3.3	Україна	2.96
Польща	3.48	Бельгія	3.25	Естонія	2.88
Швейцарія	3.43	Австрія	3.09	Португалія	2.86
Іспанія	3.36	Угорщина	3.08	Чехія	2.78
Данія	3.34	Словаччина	3.08	Греція	2.47

сусідами. Наприклад, в Естонії вже тривалий час існує конфлікт між естонським і російським населенням, який не сприяє формуванню толерантного ставлення до інших національних груп.

Водночас не виключено, що зазначені позиції є досить сталими і мало залежать від ситуативних подій. Такий висновок можна зробити на основі порівняння даних опитувань 2005 і 2006 рр. Зокрема, середній бал для даного запитання у Франції у 2006 р. порівняно із 2005 р. майже не змінився (в 2006 р. він становив 3.04, тоді як у 2005 р. – 3.05), а у Великій Британії хоча й зменшився (з 3.0 до 2.89), але незначно. І це незважаючи на те, що між опитуваннями і у Франції, і у Великій Британії сталися драматичні події, пов'язані із мігрантами (масові безлади у Франції молоді з емігрантських кварталів і вибухи у лондонському метро, влаштовані радикальними ісламістами).

Серед українських респондентів за такими оцінками немає значущих відмінностей між чоловіками та жінками, проте спостерігаються вікові відмінності. Зокрема, від інших вікових груп відрізняються представники найстар-

шої вікової когорти (старші за 54 роки). Причому відрізняються в бік більшого негативу в оцінках – серед них середній бал для даного запитання становив 2.83, тоді як серед респондентів 30–54 років 2.99, а серед наймолодших респондентів (18–29 років) – 3.1. Тобто можна говорити про більший лібералізм молоді у ставленні до приїжджих з інших країн, хоча цей лібералізм і не є виразним (все ж таки перевага позитивного ставлення над негативним є невеликою). А от більший, так би мовити, ізоляціонізм старшого покоління видається дещо дивним, зважаючи на те, що це покоління формувалося в часи існування СРСР, коли інтернаціоналізм і дружба народів були офіційною позицією і постійно пропагувалися. Тож саме від цих людей можна було очікувати поблажливішого ставлення до проживання мігрантів у нашій країні, тоді як від сучасної молоді, яка виховується на індивідуалізмі, культурі успіху та сили, можна було б очікувати негативнішого сприйняття наслідків міграції.

В оцінках респондентів не фіксується статистично значущих відмінностей між опитаними з різним рівнем освіти, між городянами і селянами і між мешканцями великих і невеликих міст. Не фіксується також відмінностей і між віруючими та невіруючими респондентами, проте є відмінності між вірними основних релігійних конфесій України – православними та греко-католиками. І негативніше налаштованими щодо впливу мігрантів на культурне життя є саме православні респонденти: серед них середній бал за розглянутим запитанням становить 2.93, тоді як серед греко-католиків – 3.19.

Зафіксувавши відмінності між православними та греко-католиками, можна було припустити, що ці відмінності пов'язані не стільки із особливостями тієї чи тієї конфесії, скільки із віком респондентів, оскільки частка молоді серед греко-католиків є більшою, ніж серед православних, тоді як серед православних більшими є частки старших осіб. При перевірці цієї гіпотези з'ясувалося, що між рес-

пондентами 18–29 і 30–54 років, які належать до різних конфесій, статистично значущих відмінностей немає, проте є відмінності між найстаршими респондентами. Тобто серед греко-католиків старших за 54 роки середній бал сприйняття наслідків проживання в нашій країні мігрантів є більшим, ніж серед православних такого ж віку. Отже, якщо й є вплив на ставлення до мігрантів належності до релігійної конфесії, то він стосується лише найстарших респондентів.

Середній бал за розглянутим запитанням є практично однаковим у різних регіонах України за винятком Півдня, який має статистично значущі відмінності від інших регіонів (для Південного регіону середній бал становив 2.68, тоді як для Західного і Центрального – по 3 бали, а для Східного – 3.02 бала). Можна було б припустити, що в такому розподілі визначальною є роль Криму, де тривалий час наявний конфлікт між слов'янським і кримськотатарським населенням. Проте навіть якщо виключити з аналізу Кримську автономію (об'єднавши в Південний регіон лише Одеську, Херсонську та Миколаївську області), Південь все одно буде значуще відрізнятися від решти регіонів. Більше того, в цьому випадку середній бал навіть зменшиться (до 2.6), тобто оцінки погіршаться.

Отже, можна підсумувати, що серед українського населення переважає дещо насторожене ставлення до впливів на вітчизняні традиції, норми, цінності з боку інших країн, як західного, так і незахідного світу. Водночас це ставлення можна визначити саме як насторожене, а не вороже, оскільки в розглянутих запитаннях крайні позиції посідала відносно невелика частка населення. При цьому основними тут є вікові відмінності, коли толерантнішими, ліберальнішими є представники молодого покоління. Проте з наведених даних не можна визначити, якою мірою ці позиції визначаються особистим досвідом, а якою мірою вони сформовані тією інформацією, що функціонує в інформаційному просторі.